

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY VÁLOGATOTT MŰVEI I–II.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság Magyar Klasszikusok c. sorozatában. Szép rodalmi Könyvkiadó, 1950. — Sajtó alá rendezte, a bevezetést s a jegyzeteket írta Vargha Balázs.

A Magyar Klasszikusok kétkötetes Csokonaija nagy lépés haladó hagyományaink mind teljesebb feltárása és népszerűsítése felé. A két kötet Csokonai összes műveinek csaknem a felét tartalmazza, helyes válogatásban, pedagógiai-lag igen hasznos jegyzet-apparátussal. Az eddigi Csokonai-kiadásoktól nemcsak az különbözteti meg, hogy válogatása elvi szempontból következetesnek mondható, hanem az is, hogy kezelhető, könnyen használható Csokonai-kiadvány került az olvasó elé. Mindezek olyan erények, amelyek mellett a hibák nem tűnnek föl azonnal s később sem másítják meg azt az ítéletünket, hogy a könyv pozitív, *egészében* véve jó munka eredménye, nyeresége a magyar irodalomnak.

Az, ami egészében áll a kiadványra, nem mondható el a bevezető tanulmányról. Ennek bírálata természetesen — minthogy bevezetésnek és szerkesztésnek szoros egységbe kell illeszkednie — a válogatást magát is érinti. A bevezető tanulmány mondánivalójával lényegében véve egyetértünk. Életrajzi keretben adja elő — könnyen olvasható, élvezetes stílusban — a Csokonaiival kapcsolatos irodalomtörténeti problémákat. Az életrajzi keret azonban eléggé terjedős, az irodalomtörténeti problémák vizsgálata pedig ehhez képest szűk térre szorul. Emellett számos tévedést, pontatlanságból is eredő hibát kell a szerzőnek felrónunk, azon kívül, hogy néhány alapvető kérdést egyáltalán nem tárgyalt.

Az életrajz első felében a szerző jól népszerűsíti Waldapfel József elvi jelentőségű Csokonai-tanulmányának eredményeit. Waldapfel a Bagoly és a kócsag, a Tempefői s a felvilágosodást dicsőítő materialista és forradalmi kritikájú versek alapján mutatta meg az igazi Csokonai képét s jelölte meg a kiindulópontot a további kutatás számára. Vargha Balázs mindaddig, amíg a Waldapfel által előkészített úton mozog, biztosan halad előre, a politikai s társadalmi összefüggések közé helyesen építi be részletmegfigyeléseit is. Mihelyt Csokonai fejlődésének III., a nép felé forduló szakaszáról ír, biztonságossága mind az összefüggések, mind a részletek kidolgozása tekintetében cserbenhagyja. Ezt írja: „Ahhoz, hogy Csokonai a művészeti és politikai programját megvalósulás útjára tudja terelni, mindenekelett közönségre lett volna szüksége“. (XXVI. l.) Vargha Balázs logikusan gondolkozik ugyan, amikor a programmal jelentkező költőnek legfőbb támaszát a közönségek jelöli meg. Téved azonban, amikor *Csokonainak* határozott művészeti és politikai programot tulajdonít. Olyasmit erőltet rá Csokonaira, ami bizonyíthatatlan: a magyar felvilágosodás legnagyobb költője, a korszak ízlésbeli tarkaságának haladó, költészetileg is az iskolák fölé emelkedő zseniális képviselője sokkal inkább egy megtorpanó, ellenmondásos polgári alakuláshoz volt kötve, hogysen határozott irodalmi s politikai programig juthatott volna el onnan, amiben ténylegesen állott az ő műve: egy forradalmi s forrongó korszak minden ízlésváltozatának éppen haladó világnézete révén pozitív költői összefoglalásából. Vargha Balázs csak a társadalmi feltételek figyelembe nem vételével írhatja azt, hogy Csokonai a népet (értsd: jobbágyságot) akarta olvasóközönséggé nevelni. Jellemző, hogy ezt a tetszetős, de teljesen hibás felfogását Vargha Balázs olyan idézetekre építi, amelyek összefüggéseikből kiszakítva némileg segítik ugyan a konstrukciót, a maguk helyén vizsgálva azonban sokkal kevesebbet mondanak s főleg — mást. A Koháryhoz intézett levélben („Még mostanság, literatúránknak ezen csecsemő állapotjában... XXVI. l.) ugyan tényleg van szó a nemzet „számosabb és együgyűebb“ részéről, amit vehetünk

népre való célzásnak, a „gyengélkedő“ nemzetet és az orvosságos üveg „meg-mézélésén“ azonban nem azt kell értenünk, amit Vargha belemagyaráz. Nem a parasztság öntudatának felébresztéséről van itt szó (amit Vargha Balázs sejtett), hanem arról, hogy az elmaradottsága miatt esetleg reménytelenségbe süllyedő magyar irodalmat s közönséget csak szelídséggel, nyájassággal lehet a tanulás, a keményebb feladatok vállalása felé fordítani. Pontosabban s irodalomtörténetileg arról van szó, hogy Kármán mondatát: „Megbocsát-hatatlan hibája az nemzeti íróinknak, hogy kényeztetik nemzetünket... illet-len ezeknek szájokban a hízkelkedés“ csak 1795 előtt lehetett leírni, 1795 után, amikor „ismét abba a pontjába térünk keskeny kerekünknek, amelyben ezelőtt hús esztendővel forgottunk“ (Csokonai ugyane leveléből) ismét „kecsegtető nyájasság, dánlás, báb és cukros csemege“ kell, azaz „hízkelkedés“, hogy az irodalom megelégnéküljön, erőre kapjon. A nép, a jobbágyiség itt csak közvetve, zárójelben van jelen, programot építeni őrá még nem lehet.

Vargha Balázs ott téved, amikor Csokonai nagy emberi értékről tanús-kodó kitartását a felvilágosodás és a polgári gondolat mellett határozottan új programnak tekinti, a költő Csokonainak a néphez való kétségtelen közele-déséből egész fejezetet épít fel, nagyon kevéssé meggyőzően. Ezt írja: „A nép-nek olvasóközönséggé nevelése csak úgy lehetséges, hogy az irodalom formájá-ban is közeledik a néphez. Bekövetkezett ez a fordulat Csokonainál is.“ (XXVI. l.) A néhány népdal tanúsága önmagában véve még nem meggyőző. A többi, Vargha Balázstól kiemelt idézet pedig azért nem meggyőző, mert az egyik (a XXVI. l. alján) abból a gyűjteményből való, amely sem tartalmi, sem formai tekintetben nem mondható népiesnek (az Anakreoni Dalok jegy-zeteiből való), amely tehát cáfolja a „fordulat“ feltevését; a másik pedig (a XXVIII. l. alján, a Kleisthez írott előbeszédéből) nem így van az eredetiben: „Ama finnyáskodó pedig... forgolódják a felföldi, duna-, tiszamelléki s erdélyi magyarokkal stb.“, hanem így: „Ama finnyáskodó pedig olvassa meg a Heltai, Tinódi, Valkai, Baresai, Csanádi, Zrínyi stb. írásait, tégye könyveivé Györgyösiéket, Faludit, Báróczyt, Bessenyeiéket, Kazinczyt stb.; forgolódják a felföldi stb. magyarokkal...“ Tehát nem a plebejus népiesség felfogása hangzik ki ebből az idézetből, ha teljességében nézzük azt, hanem a történelmi és a népiesség jól kiegyensúlyozott, józan egységesítése. A Jövendőlés az első oszlokról a Somogyban c. vers éppenséggel nem tartalmazza Csokonai „plebejus politikájának az egész nemzetre érvényes célkitűzését“. Vargha felületes és pontatlan, amikor azt a tényt, hogy „szemrehányó, riadt kérdések“, „óvatos“ kritika, sívár helyzet leírása és „bízató reménysugár“ vannak e vers-ben, komolyabb alap nélkül „plebejus politikai célkitűzés“-sel azonosítja.

Vargha Balázs ráerőltet Csokonaira egy plebejus politikai s művészeti programot, ami Csokonainál egyszerűen nem volt. A szerző maga kénytelen mondatainak hitelét lerontani annak beismerésével, hogy Csokonai „pro-grammját nem valósította meg következetesen“ (XXIX. l.). Kár, hogy Vargha a Dorottyát is ennek az erőltetett plebejus politikai és művészeti program-nak szempontjából tárgyalja. Nem is mond róla lényegest, azonkívül talán, hogy ez a mű bírálja is, eszményíti is a nemeseket.

Miből ered Vargha Balázs tévedése? Abból, hogy Révai József Kölcsény tanulmányának Csokonaira vonatkozó ítéletét némileg átalakította, anélkül, hogy ez Csokonai magából igazolható lett volna. Révai világosan mondja: „Csokonai népiessége paraszti népiesség“, plebejus és patriarkális vonások-kal. „A plebejus népiesség csak Petőfiben vált el végleg és határozottan a patriarkális népiességtől“ — írja Révai. Csokonai költészetének plebejus vonásait nem vonjuk kétségbe, de Csokonai népiességét ezért mégsem nevez-hetjük plebejus népiességnek is, mint Vargha Balázs teszi. Az életrajzi rész egy egész fejezetét gyakorlatilag, módszertanilag tehát az a hiba rontotta le, amely elvi síkon már a tanulmány bevezető részében (a IX. l.-on) meg-található.

Jobban sikerült a tanulmány 3. és 4. fejezete, melyekben Vargha ügyesen, jellemzően csoportosította anyagát, úgyhogy az életrajzból a költő politikai állásfoglalása, realisabb szemléletének kialakulása is kiderül. Az, amit itt feltétlenül szövé kell tennünk, nem hiba, hanem hiányosság: Vargha Balázs kitűnően s közlőrl jellemzi a költő személyes sorsát, jó szándékkal, gondal követi Csokonai politikai fejlődését, de alig ír azokról az objektív kulturális tényezőkről, melyek mint tartalmak a személy haladásának — ekkor politikai haladásának is! — mértékéül szolgálnak. Az irodalom is lehet az öntudat megváltoztatásának főszekőze valamely ország bizonyos korszakában, írja Révai s ezzel kapcsolatban rámutat a nyelvkérdés fontosságára. Nos, a Csokonainál annyira döntő nyelvkérdésről pl. — néhány sornyi általánosságot kivéve — semmit sem olvasunk Vargha Balázs tanulmányában, annak ellenére, hogy ő maga több ízben hivatkozik a magyar nyelv kérdésének fontosságára. Sort kellett volna kerítenie arra, hogy rendszeresen is megvizsgáltassék Csokonainak sok, a nyelvvel kapcsolatos elméleti és gyakorlati kijelentése, különösen azok, melyek a változás, a haladás megállíthatatlanságát hangsúlyozzák (pl. a Kleisthoz írott előbeszédében az is benne van, hogy a „dolgok“ változásával kell a névadásnak együtt haladnia, s nyelvbővülés tehát nem pusztán eszmei gazdagodás, hanem a társadalom tárgyi gazdagodásának tükrözője).

A másik hiányosság, amit szintén meg kell említenünk, annál is inkább, mivel nem egy marxista irodalomtörténeti tanulmányunkat teszi elvontta, általánosságban mozgóvá, az esztétikai értékelés hiánya. Vargha Balázs alig mond valamit a Dorottyáról, a Lilla-dalok, a szerelmes versek kérdéséről pedig jóformán semmit sem. A kifejezés, a műfajok Csokonainál annyira fontos problémáit föl sem veti. Arról pl. hogy a szerelmi érzés és ennek sajátos kifejezése szintén a költő elszigetelődésére jellemző, hogy társatlanságát ez a szerelem tette teljessé, anélkül azonban, hogy ez költőnk művészetét formalizmussá, üres játékká süllyesztette volna, anélkül, hogy népies és realista stílusát elvont, a nemesi vagy polgári szemléletmódnak megfelelő szentimentális modorra torzította volna, minderről nem olvashatunk a tanulmányban.

Ahelyett, hogy részletesen beszélénk arról, mily döntő kérdések meg tárgyalása hiányzik még Vargha Balázs Csokonai-tanulmányából, még egyet — a legösszefogóbb természetűt — szövé kell tennünk. Erősen hiányoljuk azt, hogy a tanulmány Csokonai helyét és jelentőségét a magyar irodalom történetében konkrétan nem jelöli ki. Költészetének fővonásai, elődeivel való kapcsolata, Kazinczyhoz és kortársaihoz való viszonya, az irodalmi fejlődés és ízlésváltozatok különböző vonalai közötti elhelyezkedése s ennek okai, életén túlmutató irodalmi, költészeti hatása, végül az a tanulság, mely miatt ma, a szocializmus építésének korában is kulturális örökségünk értékei közé kell számítanunk: mindez kimaradt Vargha Balázs tanulmányából. Azt ugyan elmondotta, hogyan hamisította meg a burzsoá irodalomtudomány az igazi Csokonai művészetét, azzal azonban adós maradt, hogy milyen is tk. az igazi Csokonai művészet. Pedig azzal, hogy Csokonai haladó világnézetét — társadalmi gyökérzetével együtt — feltártuk, még nem végeztük el a költő — a művészet szempontjából nemcsak haladó, hanem nagy költő — értékelését. Nem elég azt mondanunk, hogy Csokonai a felvilágosodás legnagyobb magyar költője. Mennyiben, hogyan elődje ő Petőfinek? Nyilván nem a politikai állásfoglalás következetességében, hanem azokban a plebejus tendenciákban, melyek felszívódnak költészetébe s azt ma is élővé teszik. Egyedül a paraszti népiességnek, a legkevésbé egyoldalúnak alapján volt lehetséges megtestesítenie a korszak társadalomilag is sok irányból eredő ízlésbeli sokszínűségét és úgy testesítenie meg azt, hogy ezzel *eredeti* magyar költészetet hozzon létre, igazolva az előrelátó Kármán kívánalmait. Az a tény, hogy Csokonai társatlán maradt, elszigetelődött, irodalomtörténetileg abban tükröződik, hogy elkerülte az „iskolák“-nak, megannyi szerveződő társadalmi réteg képviselői-

nek izlésbeli egyoldalúságát, felül tudott emelkedni azokon, de nem úgy, hogy ellentétes izlésfajták és műfajok pusztán virtuóz, technikailag ügyes, formalista kezelőjévé vált volna. S bizonyára sajátos népiességével függ össze az az esztétikai tény is, hogy a feudális rokokó-stílus tisztán ornamentális jellege Csokonainál sehol sincs meg, mert az ő gondolata sohasem töredezett, versei korukban páratlan ritmikai s gondolati egészet alkotnak. Ebben s a magyar költői nyelv kifejlésztésében óriási jelentősége van Csokonainak.

Csokonai eredeti költővé, a magyar irodalom első modern költőjévé lett művészetének e telhetetlen sokféleségében. Ez eredetiség tartalmi s formai egységének meghatározásával, marxista szellemű értékelésével még adós irodalomtörténetünk. Mindennek kifejtését vagy legalábbis rövid elemzését méltán hiányoljuk Vargha Balázs tanulmányában.

A bevezető tanulmánynak vannak más hibái is (így a legelején nem a legveszélyesebb, legnehezebb burzsoá-tanításokkal száll szembe, hanem a legfelületesebbekkel), vannak hiányosságai, azonban ezek ellenére is elfogadhatónak tartom, mert elvi összefüggései lényegében helyesek s a népszerűsítésre alkalmas formában fejeződtek ki.

A bevezető tanulmány tévedéseit a gondos, körültekintő válogatás és jegyzetek némileg feledtetik az olvasóval, aki itt valóban teljes képet formálhat Csokonairól. Ami hiányosságot vagy tévedést érzünk itt, az szintén a bevezető tanulmány hibáinak tulajdonítható. Ha a szerkesztő nem mulasztja el megállapítani Csokonainak korában s a költészet történetében elfoglalt helyét, aligha felejtí ki válogatásából Csokonai minden nagyobb fordítását (Kleist, Tasso, Metastasio, Ariosto, stb.). A fordításirodalomnak történeti jelentősége a 18. század végén még egészen más, mint 30 évvel később. Csokonai, aki eredeti költőnek nagy, de igazi művésze a fordításnak is — éspedig a szépirodalmi műfajok terén —, éppen azon a határon áll, ahol a régi típusú, a honit feltáplálni akaró tudományos vagy morális fordításirodalom megszűnik s beáll az új, a szépirodalmi műfordítás korszaka. Ha nem is súlyos ez a hiányosság a válogatásban, arra figyelmeztet, hogy a bevezető tanulmánynak mindenkép átgondoltabbnak, irodalomtörténeti szempontból konkrétabbnak kellett volna lennie.

Vargha Balázs munkája nem volt könnyű munka, feladatát kétségtelen gonddal, aprólékos, szorgalmas munkával végezte el, ami — különösen ha a pedagógiai szempontot vetjük fel — dicséretre méltó. Tévedéseinek s hiányosságainak forrása nem egyéni, hanem a fiatalabb nemzedékhez tartozó kutatókéval közös hibában található. Az elvontság, az általánosság még nem elvszerűség, erre minduntalan figyelmeztetnünk kell. Hibáit egy következő kiadás alkalmával kiküszöbölheti. Addig is az Irodalomtörténeti Társaság Magyar Klasszikus Szerkesztőbizottságának kell még éberebben örködnie afölött, hogy efféle tévedésekkel és hiányosságokkal ne vezetessenek be magyar klasszikusok a szélesebb olvasóközönség használatára.

Szauer József